

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 1, No.38, Spring 2022, pp 111-126

Received:24/10/2021 Accepted:22/06/2022

A Study of the Conceptual Metaphor in *the History of Jahangosha Jovini*

Abdolali Oveysi Kahkha*

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan, Iran
oveisi@lihu.usb.ac.ir

Ali Teymouri

Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan, Iran
ali.teymouri1989@yahoo.com

Extended Abstract

Before the advent of linguistics, metaphor was considered only a feature of literary language, especially poetry, which had little to do with other linguistic forms. But cognitive studies of metaphor have changed this traditional view.

In this research, after introducing the cognitive approach to metaphor, a conceptual metaphor in *the History of Jahangosha* is examined. There are many conceptual metaphors in *the History of Jahangosha Jovini* including concepts of agree, calamity, annihilation, negligence, doubt, luck and happiness, religion, guidance, and forgiveness which are manifested with the target areas of egg, whip, sword, sleep, fire, darkness, Homa, candle, light, and skirt. In these metaphors, Jovini has used almost identical mapping between two domains of organ and purpose. The reason for this is the conditions prevailing in the author's time. Jovini also used the four elements of water, soil, wind, and fire in materializing abstract concepts. The reason for this can be

*Corresponding author

veisi kahkha, A., & Teymouri, A. (2022). A study of conceptual Metaphor in the Jahangosha Jovini history. *Literary Arts*, 14(1), 111-126.

2322-3448 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/liar.2022.131080.2078>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.1.7.3>

considered the Mongol invasion because the Mongol invasion brought nothing but destruction.

One of the new theories in cognitive linguistics is the concept of 'conceptual metaphor'. In this theory, linguistic knowledge is not separate from thinking and cognition. According to cognitive linguists, meaning is based on conventional conceptual constructions. In this way, semantic constructions, like other cognitive domains, reflect the mental categories that human beings have shaped through their experiences. In Likoff and Johnson's research, it has been emphasized that metaphor is a fundamental element in our categorization of the outside world and our thought processes" (as cited in Safavi, 2013, p. 367).

By applying this theory, one can measure the metaphorical mentality and attitude of a person about various matters, and by examining the various concepts that are conceptualized with a central mapping, one can find out his intellectual and metaphorical system. "Scientists believe that man subconsciously seeks to find commonalities in heterogeneous subjects in order to understand things on the basis of these commonalities" (ibid., p. 325). The processes of human thought are largely metaphorical. This is what is meant when it is said that the conceptual system of man is metaphorically organized and defined in metaphorical language. Metaphors appear precisely in the form of linguistic expressions that are present in the human conceptual system (Likoff & Johnson, 2020, p. 12). The cognitive linguistic perspective believes that metaphorical concepts are based on a variety of human experiences, including correlation in experience, different types of non-objective similarities, common biological and cultural roots, and possibly many others. Metaphors have implications that reveal or highlight them and integrate certain aspects of our experiences. A metaphor may be the only possible way to reveal and coherently organize aspects of our experiences. Metaphors may create realities for us, especially social realities. So, metaphors can be a guide for our next actions. Instead, actions increase the power of metaphors to consolidate our experiences. From this perspective, metaphors can be predictors who realize themselves (Likaf & Johnson, 2017, p. 259).

In this research, the author intends to examine the conceptual metaphors in *the History of Jahangisha*. The concepts that are included in the form of metaphorical definitions are those that correspond to the natural forms of experience. Issues such as love, time, attitude, understanding, discussion, work, happiness, health, dominance, status, and moral principles are natural forms of experience in culture. These are concepts that need to be defined metaphorically because our daily practices are not clear enough.

Every culture must provide a more or less successful way of interacting with its environment in order to be able to accept and change that environment. In addition, every culture must define social reality in which people have roles that are meaningful to them and through which they can function socially. Social reality, defined by culture, affects the kind of perception of material reality. Much of our social reality can be understood in metaphorical terms. Therefore, it can be said that metaphor is basically a social necessity. Metaphor is not formed in the mind of an individual alone but is the nature of a collective metaphor. After it is necessarily formed in the society, it is expressed due to the need of the speaker for this kind of discipline, and the purpose of its application is to create a special space in the mind of the listener. An atmosphere that has very strong cognitive and emotional aspects can bring the listener's mind closer to the speaker's mind and create a common ground. In this case, it can be said that the use of metaphors goes beyond the scope of an immediate need and its purpose is to open a way to the themes that the metaphorist seeks to convey to the

listener. Therefore, making the concepts that are in the heart of life tangible is one of the main necessities in any society, because by metaphorically defining the concepts, they can be made from abstract to objective and tangible and provide the way for the realization of these concepts. In *the History of Jahangisha Jovini*, there are many conceptual metaphors, including concepts, calamity, annihilation, negligence, doubt, luck and fortune, religion, guidance, and forgiveness, which are manifested in the target areas of egg, whip, sword, sleep, fire, darkness, Homa, candle, light, and skirt. In these metaphors, Jovini has used almost identical mapping between the two domains of origin and purpose, and the reason for this is the conditions prevailing in the author's time.

Keywords: Linguistics, Conceptual, Metaphor, *the History of Jahangisha Jovini*.

References

- Afrashi, A. (2018). *Metaphor and cognition*. First Edition. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Agha Golzadeh, F. (2011). Description and explanation of ideological linguistic structures in the analysis of critical discourse. *Journal of Research in Comparative Persian Language and Literature*, 7-25.
- Arianpour, Y. (1993). *From Saba to Nima*. Fifth Edition. Tehran: Zovar Publication.
- Barati, M. (2017). Study and evaluation of conceptual metaphor theory. *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 8(16), 51-84.
- Dabir Moghaddam, M. (1999). *Theoretical linguistics (origin and development of reproductive order)*. First Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Fotouhi, M. (2011). *Stylistics (theories, approaches and versions)*. Second Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Girrets, D. (2014). *Theories of lexical semantics*. Translated by Kourosh Safavi. First Edition. Tehran: Alam Publication.
- Hamed, R., & Kaviani, H. (2004). Study of the relationship between metaphors and depressed mood. *Journal of Cognitive News*, 6(1), 45-50.
- Hawks, T. (2001). *Metaphor*. Translated by Farzaneh Taheri. Second Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Khorasani, F., & Gholamhosseinzadeh, Gh. (2018). Conceptual metaphor: The intersection of thought and rhetoric in Naser Khosrow's poems. *Quarterly Journal of Literary Technologies*, 10(22), 71-84.
- Khorramshahi, B. (Ed.) (2003). *Hafez's divan*. Tehran : Dostaan Publication.
- Kuchsh, Z. (2014). *A practical introduction to metaphor*. Translated by Ebrahim Shirinpour. Tehran: Samt Publication.
- Kuchsh, Z. (2019). *Applied introduction metaphor*. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. Third Edition. Tehran: Agah Publication.
- Likoff, G. (2004). *Contemporary theory of metaphor, metaphor is the basis of thinking and tools of aesthetics*. Translated by Farzan Sojudi. Tehran: Surah Mehr Publication.
- Likoff, G., & Johnson, M. (2017). *The metaphors we believe*. Translated by Raheleh Gandomkar. First

Edition. Tehran: Alami Publication.

- Likoff, G., & Johnson, M. (2020). *The metaphors we live by*. Translated by Jahanshah Mirza Beigi. Third Edition. Tehran: Agah Publication.
- Mohammadi, A. (2007). Wind and wine. *Journal of Persian Language and Literature*, 16(60), 107-130.
- Panther, D. (2018). *Metaphor*. Translated by Mohammad Mehdi Moghimizadeh. Second Edition. Tehran: Alam Publication.
- Qasemzadeh, H. (2000). *Metaphor and cognition*. First edition. Tehran: Farhang Publication.
- Qazvini, M. (Ed.). (2010). *Jawini's tarikhe jahangusha*. Second Edition. Tehran: Alam Publication.
- Roshanfekar, K., & Akbarizadeh, F. (2012). Critical discourse analysis of the old ode of Hazrat Fatemeh Zahra (S). *Journal of Studies in the History of Islam*, 4(1), 113-146.
- Saeed, J. I. (1997). Semantics. In: Lee, D. (2001). *Cognitive linguistics: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Safavid, C. (2013). *An introduction to semantics*. Fifth Edition. Tehran: Surah Mehr Publication.
- Sajjadi, S. Z. (Ed.) (2020). *Khaghani's divan*. Twelfth Edition. Tehran: Zavvar Publication.
- *The Holy Quran*.

بررسی استعاره مفهومی در تاریخ جهانگشای جوینی

عبدالعلی اویسی کهخا*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان،

ایران

oveisi@lihu.usb.ac.ir

علی تیموری، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

ali.teymouri1989@yahoo.com

چکیده

تا پیش از پیدایش زبان‌شناختی، استعاره فقط یک ویژگی زبان ادبی و به‌ویژه ویژگی شعر در نظر گرفته می‌شد که با دیگر صورت‌های زبانی رابطه اندکی داشت؛ اما مطالعات شناختی در زمینه استعاره، این دیدگاه سنتی را تغییر داد. در این پژوهش، پس از معرفی رویکرد شناختی به استعاره، استعاره مفهومی در تاریخ جهانگشای جوینی بررسی می‌شود. در تاریخ جهانگشای جوینی استعاره‌های مفهومی بسیاری دیده می‌شود؛ از آن جمله، مفاهیم موافقت، بلا، فنا، غفلت، شک و تردید، اقبال و سعادت، دین، هدایت و بخشش هستند که با حوزه‌های هدف تخم، تازیانه، شمشیر، خواب، آتش، تاریکی، هما، شمع، نور و دامن تجلی یافته‌اند. جوینی در این استعاره‌ها بین دو حوزه مبدأ و هدف، نگاشت تقریباً یکسان استفاده کرده است؛ علت این امر شرایط حاکم بر دوران نویسنده بوده است. جوینی بیشتر، از عناصر اربعه آب، خاک، باد و آتش در ملموس‌سازی مفاهیم انتزاعی بهره برده است؛ دلیل این امر را می‌توان حمله مغول دانست؛ زیرا حمله مغول به‌جز ویرانی چیزی با خود به ارمغان نداشت.

کلید واژه‌ها: زبان‌شناسی؛ استعاره مفهومی؛ تاریخ جهانگشای جوینی

۱- مقدمه

یکی از نظریه‌های جدید در زبان‌شناسی شناختی (cognitive linguistics) نظریه «استعاره‌ی مفهومی» (Conceptual metaphor) است. در این نظریه، دانش زبانی از اندیشیدن و شناخت جدا نیست. به اعتقاد زبان‌شناسان شناختی «معنی، مبتنی

* مسؤل مکاتبات

اویسی کهخا، عبدالعلی، تیموری، علی. (۱۴۰۱). بررسی استعاره مفهومی در تاریخ جهانگشای جوینی. فنون ادبی، فنون ادبی ۱۴ (۱)، ۱۱۱-۱۲۶.

بر ساخت‌های مفهومی قراردادی شده است. به این ترتیب ساخت‌های معنایی همچون سایر حوزه‌های شناختی مقولات ذهنی‌ای را بازمی‌نمایاند که انسان‌ها از طریق تجربیاتشان به آنها شکل داده‌اند. در پژوهش‌های لیکاف و جانسون بر این نکته تأکید شده است که استعاره عنصری بنیادین در مقوله‌بندی ما از جهان خارج و فرایندهای اندیشیدن ماست» (صفوی، ۱۳۹۲: ۳۶۷). با کاربرد این نظریه در واقع می‌توان ذهنیت و نگرش استعاری یک فرد را دربارهٔ امور گوناگون سنجید و با بررسی مفاهیم گوناگونی که با یک نگاشت مرکزی مفهوم‌پردازی شده‌اند، به نظام فکری و استعاری وی پی برد. «شناختیان بر این باورند که آدمی به‌طور ناخودآگاه در پی یافتن ویژگی‌های مشترک در موضوعات ناهمگون است تا امور را برپایهٔ این اشتراک‌ها درک کند» (همان: ۳۲۵). فرایندهای اندیشهٔ انسان عمدتاً استعاری هستند. وقتی گفته می‌شود نظام مفهومی انسان به‌طور استعاری سازمان می‌یابد و به زبان استعاری تعریف می‌شود، منظور همین است. استعاره‌ها دقیقاً به این دلیل در قالب عبارت‌های زبانی ظاهر می‌شوند که در نظام مفهومی انسان حضور دارند (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۹: ۱۲). دیدگاه زبان‌شناسی شناختی بر این باور است که مفاهیم استعاری مبتنی بر تنوعی از تجارب انسان هستند؛ از جمله همبستگی در تجربه، انواع مختلف شباهت غیرعینی، ریشه‌های زیستی و فرهنگی مشترک در دو مفهوم و احتمالاً تجارب بسیار دیگر (کوچش، ۱۳۹۸: ۱۳۴). استعاره‌ها استلزام‌هایی دارند که با آنها آشکار یا برجسته می‌شوند و به جنبه‌های خاصی از تجربیاتمان انسجام می‌بخشند. ممکن است یک استعاره تنها شیوهٔ ممکن برای آشکارسازی و سازمان‌دهی منسجم آن دسته از جنبه‌های تجربه‌های ما باشد. ممکن است استعاره‌ها واقعیت‌ها را به‌ویژه واقعیت‌های اجتماعی را برای ما خلق کنند؛ بنابراین استعاره می‌تواند برای کنش‌های بعدی ما نوعی راهنما به شمار آید. چنین کنش‌هایی به یقین با این استعاره تناسب خواهند داشت. در عوض، این کنش نیز قدرت استعاره را برای منسجم کردن تجربه‌های ما افزایش می‌دهد. از این منظر استعاره‌ها می‌توانند پیش‌گویی باشند که خود را تحقق می‌بخشند (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۶: ۲۵۹).

در این پژوهش نگارنده می‌کوشد استعاره‌های مفهومی را در تاریخ جهانگشا بررسی کند. مفاهیمی که در قالب تعاریف استعاری می‌گنجد، آنهایی هستند که با گونه‌های طبیعی تجربه مطابقت دارند؛ مسائلی مانند عشق، زمان، نگرش، فهم، بحث، کار، شادی، سلامتی، تسلط، جایگاه، اصول اخلاقی، گونه‌های طبیعی تجربه در فرهنگ به شمار می‌آیند. اینها مفاهیمی هستند که به تعریف استعاری نیاز دارند؛ آن هم به این دلیل که عملکردهای روزمره ما به اندازهٔ کافی روشن و مشخص نیستند.

۱-۱ پیشینهٔ پژوهش

پژوهش‌هایی دربارهٔ نظریهٔ استعارهٔ مفهومی انجام شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود: در مقاله‌ای تحت عنوان «استعاره‌های مفهومی در قرآن از منظر زبان‌شناسی شناختی» هوشنگی و سیفی پَرگو (۱۳۸۸) به این نتیجه دست یافته‌اند که مهم‌ترین حوزه‌های مفهومی قرآن، بدن، حیوانات، گیاهان، ابزارها و ماشین‌ها، تجارت و کسب‌وکار است؛ در مقاله‌ای دیگر با عنوان «تحلیل مفهومی استعاره‌های نهج البلاغه»، نورمحمدی و همکاران (۱۳۹۱) به این نتیجه رسیده‌اند که حضور استعاره در گفتمان مذهبی، کارکرد توضیحی و شناختی استعاره‌ها را در درک مفاهیم محوری حوزهٔ مذهب تأیید می‌کند؛ افراشی و همکاران (۱۳۹۰) در مقالهٔ خود با عنوان «بررسی تطبیقی استعاره‌های مفهومی جهت‌ی در زبان‌های اسپانیایی و فارسی» دریافته‌اند که ادراک انسان از مکان بر اصول عام شناختی قرار دارد و انسان‌ها با هر زبان و از هر قومی که باشند، درک همانندی از مفهوم مکان دارند. افراشی و حسامی (۱۳۹۲) در مقالهٔ دیگری تحت عنوان «تحلیل استعاره‌های مفهومی در یک طبقه‌بندی جدید با تکیه بر نمونه‌هایی از زبان‌های فارسی و اسپانیایی» به این نتیجه دست یافته‌اند که اساساً مفهوم‌سازی و شناخت، به‌شیوه‌ای متعامل و میان‌حوزه‌ای صورت می‌گیرد و نمی‌توان مفهوم‌سازی استعاری را مشخصاً در طبقه یا طبقاتی خاص محصور کرد.

با توجه به پیشینه تحقیق مشخص شد تاکنون پژوهشی تحت عنوان «استعاره‌های مفهومی در تاریخ جهانگشای جوینی» انجام نشده است؛ بنابراین ضرورت انجام این تحقیق احساس می‌شود.

۲- زبان‌شناسی شناختی

پیدایش زبان‌شناسی شناختی از نیمه دوم دهه ۱۹۷۰ در نتیجه تازه‌ای به مطالعات زبان‌شناختی گشود که زمینه‌ساز دگرگونی‌هایی در حوزه‌های مطالعاتی رشته‌هایی مانند ادبیات، نقد ادبی و هوش مصنوعی شد. در زبان‌شناسی شناختی، زبان نظامی ذهنی و شناختی در نظر گرفته می‌شود و سه فرض بنیادی زیر، خاستگاه مطالعاتی آن را تشکیل می‌دهد: الف) زبان قوای شناختی مستقلی نیست؛ «یعنی درک جامع نظام زبان بدون درک و شناخت کامل نظام شناختی میسر نمی‌شود» (دبیرمقدم، ۱۳۷۸: ۵۹)؛ ب) دانش زبان از کاربرد زبان حاصل می‌شود؛ «به این صورت که توضیح الگوهای دستوری با توسل به اصول انتزاعی نحو ممکن نیست و چنین الگوهایی را باید براساس معنای مورد نظر گوینده در بافت‌های خاصی از کاربرد زبان توضیح داد» (سعید، ۱۹۹۷: ۳۰۰)؛ ج) دستور، مفهوم‌سازی (conceptualization) است؛ به این اعتبار که «انطباق میان عناصر جهان خارج و صورت‌های زبانی به صورت مستقیم برقرار نمی‌شود و راه‌های چندی برای کدگذاری دنیای بیرون وجود دارد. از این روست که معمولاً یک موقعیت واحد را می‌توان به شکل‌های متفاوتی مفهوم‌سازی کرد» (لی، ۲۰۰۱: ۲). زبان‌شناسی شناختی یکی از شاخه‌های جدید زبان‌شناسی است که با رویکردی شناختی به مطالعه زبان می‌پردازد. لنگاکر، جرج لیکاف و مارک جانسون زبان‌شناسی شناختی را بنیان‌گذاری کردند که از پیدایش آن بیش از بیست و اندی سال نمی‌گذرد.

۳- استعاره معاصر

از زمانی که بره آل (Breal) (۱۸۹۷) مفهوم معنی‌شناسی را طرح کرد، زبان‌شناسی به استعاره در جایگاه مفهومی زبانی توجه کرد. در واقع تا آن زمان، جایگاه استعاره در کنار صناعات ادبی مانند مجاز، تضاد، کنایه و اغراق قرار داشت؛ اما از آن زمان به بعد، استعاره را دلیل ممکن تغییرات معنایی دانستند (هاوکس، ۱۳۷۷: ۲۰). این دیدگاه تازه باعث شد تا دو رویکرد اساسی نسبت به استعاره شکل گیرد: رویکردهای ساخت‌گرا و غیرساخت‌گرا. طبق رویکرد ساخت‌گرا که لیکاف و جانسون معروف‌ترین چهره آن هستند، درک ما از جهان واقعی مستقیم و بلافصل نیست؛ بلکه ادراکات ما بر مبنای تأثیرات محدودکننده دانش بشر و زبان شکل می‌گیرد. بر این اساس، استعاره ابزار خلق مجدد حقیقت است. در این رویکرد تمایزی بین زبان استعاری و غیراستعاری وجود ندارد. استعاره مفهومی یک پدیده چندبعدی است که موجب شده است پژوهشگرانی با تخصص‌های گوناگون به آن پردازند. استعاره مفهومی در زبان خودکار، ادبیات، رشد و فراگیری زبان کودک، عصب‌شناسی، نشانه‌شناسی، دین پژوهی، مطالعات ترجمه، مطالعه فرهنگ، رسانه و حوزه‌های دیگر، موضوع پژوهش به شمار می‌رود (افراشی، ۱۳۹۷: ی).

لیکاف و جانسون در کتاب *استعاره، چیزی که با آن زندگی می‌کنیم* (۱۹۸۰) استعاره‌های مفهومی را معرفی کردند. البته نخستین بار مایکل ردی در سال ۱۹۷۹ در مقاله «استعاره مجرا» تعریف جدیدی از استعاره ارائه داد و پیشنهاد کرد که سطح تحلیل استعاره‌ها ذهن است و نه زبان. لیکاف در آثار دیگری مانند کتاب *زنان، آتش و چیزهای خطرناک: مقولاتی که در باب ذهن توضیح می‌دهند* (۱۹۸۷) و *نظریه معاصر استعاره* (۱۹۹۳)، به استعاره به مثابه ابزار تفکر و جهان‌بینی و نه صرفاً یک آرایه زبانی و ادبی پرداخت. از دهه هشتاد میلادی به بعد، استعاره همواره موضوعی مهم در معناشناسی شناختی بوده است؛ معناشناسی که کانون زبان‌شناسی شناختی است، مطالعه معنای زبانی را به هدف بررسی رابطه زبان و ذهن دنبال می‌کند و استعاره‌های مفهومی به خوبی جنبه‌های مهمی از این رابطه را می‌نمایانند. نقطه آغاز نگاه جدید به استعاره در حوزه

زبان‌شناسی شناختی رویکردی بود که لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) مطرح کردند؛ ولی از آن زمان به بعد، زبان‌شناسان شناختی مانند سوییتز (۱۹۹۰)، ترنر (۱۹۹۱) و کووچس (۲۰۰۲) ابعاد تازه‌ای به پژوهش درباره استعاره افزودند (افراشی، ۱۳۹۷: ۷). بدینگونه تعریف استعاره با نوع بلاغی آن متفاوت است. پانتر در تعریف استعاره آورده است: «اصطلاح استعاره معمولاً برای اشاره به یک خاصیت یا شاید به تعبیر بهتر، یک ویژگی ذاتی زبانی به کار رفته است. این ویژگی یکی از دو حالت انتشار یا زیاده‌روی مداوم زبان است. استعاره شاید آن نشانه اساسی باشد که واژه‌ها را در انزوا نمی‌گذارد» (پانتر، ۱۳۹۷: ۲۳۷). در تفکرات شناختی، درباره استعاره نگرش متفاوتی وجود دارد: «در مقابل دیدگاه سنتی، بحث استعاره در باور شناخت‌گرایان محدود به لفظ و زبان نیست. در این دیدگاه، استعاره موضوعی مفهومی است که در سطح اندیشه ایجاد می‌شود؛ بنابراین استعاره برخلاف تعاریف سنتی، خاص شعر و ادبیات و تخیل ادبی نیست؛ بلکه نظام مفهومی ما را از انتزاعی‌ترین تا ملموس‌ترین و جزئی‌ترین امور در بر گرفته و در تعریف واقعیت‌های زندگی نقش اصلی بر عهده دارد» (براتی، ۱۳۹۶: ۸۰).

به نظر لیکاف (۱۹۹۳) افراد غالباً هنگام صحبت درباره مفاهیم انتزاعی، از استعاره استفاده می‌کنند. به نظر او استعاره امری تزئینی یا مخصوص ادبیات نیست؛ بلکه در اندیشه و عمل روزانه انسان‌ها جریان دارد و ساختار تفکر فرد را نشان می‌دهد. وی معتقد است استعاره‌ها تعیین‌کننده تفکر فرد هستند و زبان و در نهایت عملکرد او را تحت تأثیر قرار می‌دهند. استعاره با برخورداری کافی از ویژگی‌های کلامی و تصویرسازی، برای پردازش و فراخوانی اطلاعات از حافظه درازمدت امکان مناسبی می‌یابد و پیام را به نحوی روشن و زنده منتقل می‌کند (حامدی و کاویانی، ۱۳۸۳: ۴۵). در نظریات جدید و غیرسنتی، استعاره بیش از آنکه نمودی زبانی داشته باشد یک پدیده شناختی است در قالب حوزه‌های مفهومی بررسی و تحلیل می‌شود. جایگزین کردن واژه مفهومی به جای زبانی یا واژگانی در توصیف استعاره، ما را با پدیده‌ای روبه‌رو می‌کند که از صورت زبانی واژه فراتر رفته است و الگوهای را مطرح می‌کند که واژگان را ورای مرزهای خود می‌کشانند (گیررتس، ۱۳۹۳: ۴۱۷). استعاره مفهومی: عبارت است از درک امور انتزاعی بر پایه امور عینی؛ به دیگر سخن، استعاره‌اندیشیدن یعنی تجسم مفاهیم ذهنی.

استعاره مفهومی درحقیقت فرایند فهم و تجربه قلمرو «الف» به کمک پدیده‌ها و اصطلاحات متعلق به قلمرو «ب» است؛ بنابراین هر استعاره سه سازه دارد:

- قلمرو «الف» را هدف می‌نامند که عموماً امور ذهنی و مفاهیم انتزاعی هستند؛
- قلمرو «ب» را منبع مبدأ می‌نامند که معمولاً امور عینی و آشنا تر و متعارف‌تر هستند؛
- نگاشت (Mapping) رابطه میان دو قلمرو است که به شکل تناظرهایی میان مجموعه صورت می‌گیرد که آن را نگاشت می‌نامند (فتوحی، ۱۳۹۰: ۳۲۶).

مفهوم اصلی در نظریه استعاره‌های مفهومی، نگاشت است. این اصطلاح از ریاضیات به زبان‌شناسی وارد شده است و به تناظرهای نظام‌مندی دلالت می‌کند که میان برخی از حوزه‌های مفهومی وجود دارد (افراشی، ۱۳۹۷: ۱۱). استعاره مفهومی یکی از مصداق‌های مهم ارتباط زبان و تفکر است. اندیشمندان این نظریه بر این باورند که جایگاه استعاره در تفکر است و بسیاری از کاربردهای زبانی روزمره، در تفکر و اندیشه ریشه دارد. بر این مبنا، دیگر استعاره صرفاً امری مربوط به کلام ادبی شناخته نمی‌شود و در زبان عادی نیز کاربردهای فراوانی دارد؛ البته جدا از زبان روزمره، استعاره‌های ادبی نیز در اندیشه و تفکر ریشه دارند و در بررسی استعاره‌ها از منظر شناختی و مفهومی باید به دنبال ریشه‌های آنها در اندیشه و تفکر باشیم. بر این مبنا استعاره ادبی محملی برای بیان عقاید و اندیشه‌هاست (خراسانی و غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۷: ۸۲).

۴- بررسی استعاره‌های مفهومی در تاریخ جهانگشای جوینی

۴-۱ بخشش دامن است

جوینی در این استعاره مفهومی، با گزینش نگاشت «پوشیدگی» میان دو حوزه مبدأ «دامن» و حوزه مقصد «عفو» رابطه برقرار می‌کند و از این راه می‌کوشد تا ویژگی مثبت عفو و بخشش را به تصویر بکشد؛ زیرا انسانی که از صفت عفو و بخشش برخوردار باشد، می‌تواند به راحتی از عیوب دیگران چشم پوشد؛ همچنان که دامن نیز برای مخفی کردن اموری که باید پنهان بماند، به خوبی استفاده می‌شود: «از راه کرم ذیل (دامن) عفو و اِقالَت پوشانند» (جوینی، ۱۳۸۹: ۱۸۳).

۴-۲ شک و تردید، حجاب و پرده است

شک و تردید سبب می‌شود تا انسان نتواند راه راست را انتخاب کند؛ بنابراین آن را نشانه بی‌ایمانی و نامسلمانی می‌دانند. جوینی در تاریخ جهانگشا شک و تردید را مانند حجاب و پرده می‌داند و با دو حوزه هدف «شک و ظن» و حوزه مبدأ «غشا» و «غشا» می‌کوشد تا وجه اشتراک این دو مضمون را با نگاشت مرکزی «پوشیدگی» به تصویر بکشد. انسانی که گرفتار تردید است با پرده غفلت که در مقابل عقل و چشم او افکنده شده است، هیچ‌گاه نمی‌تواند به حقیقت واصل شود؛ بنابراین می‌توان گفت شک و تردید همچون پرده‌ای در مقابل دیدگان اوست که او را از وصول به حقیقت منع می‌کند؛ همچنان که پرده و حجاب مادی سبب می‌شود آدمی از وصول به حق محروم بماند: «غطای شک و ریبیت و غشای ظن و شبهت از بصیرت او مرتفع شود و بر خاطر و ضمیر او مخفی و مستور نماند که هرچه از خیر و شر و نفع و ضرر در این عالم کون و فساد به ظهور می‌پیوندد» (همان: ۱۸۵). حجب مادی باعث می‌شود انسان از تقرب به حق تعالی بازماند؛ چنانکه وجود سوزنی همراه حضرت عیسی سبب شد تا در آسمان چهارم بماند و از آن بالاتر نرود:

من اینجا پای بست رشته مانده
چو عیسی پای بست سوزن آنجا
چرا سوزن چنین دجال چشم است
که اندر جیب عیسی یافت مأوا
(خاقانی، ۱۳۸۲: ۲۴)

۴-۳ هدایت نور است

راه درست مانند نور است. جوینی برای نشان دادن دو حوزه مبدأ «نور» و حوزه مقصد «هدایت» می‌کوشد تا اهمیت مفهوم انتزاعی هدایت را برای مخاطب خود ملموس و روشن کند؛ زیرا انسانی که از نعمت هدایت برخوردار باشد، در مسیر درست گام برمی‌دارد؛ همچنان که انسان گرفتار در تاریکی برای قدم گذاشتن در مسیر درست از نور استفاده می‌کند؛ بنابراین انسان باید با نور هدایت خود را به مسیر اصلی برساند: «و جماعتی آن‌اند که چون پرتو انوار هدی در دل حَجری صفت...» (همان: ۱۸۷).

۴-۴ دین شمع است

حوزه انتزاعی هدف «شمع» به وسیله حوزه عینی «دین» با نگاشت مرکزی «هدایتگری و روشنگری» ملموس شده است: «تا بدان سبب لوای اسلام فروخته تر شود و شمع دین فروخته تر و آفتاب دین محمدی سایه بر دیاری افکند که بوی اسلام مشام ایشان را معطر گردانیده بود» (همان: ۱۸۶).

۴-۵ اقبال و سعادت، هماست

هما در اسطوره‌های ایرانی جایگاه مهمی دارد و معروف است که سایه‌اش بر سر هرکس بیفتد به سعادت و کامرانی خواهد رسید؛ به همین سبب به مرغ سعادت معروف شده است. جوینی از این پرده در تاریخ جهانگشا نام برده است. برای این امر حوزه انتزاعی هدف، یعنی «سعادت» را با حوزه عینی مبدأ یعنی همان نشان می‌دهد؛ زیرا هما نمادی از سعادت است. «همای اقبال چون آشیانه کسی را مأوی خواهد ساخت و صدای اِدبار آستانه دیگری را ملازمت نمود» (همان: ۱۹۴).

۴-۶ شک و تردید، تاریکی است

جوینی شک و تردید را تاریکی می‌داند. انسان گرفتار در شک و تردید راه به تاریکی می‌برد؛ از این رو برای ملموس کردن

حوزه انتزاعی هدف «شک» از حوزه عینی تاریکی بهره می‌برد و با نگاهی «بیراهه‌رفتن و پرت‌شدن در گمراهی» بین دو حوزه مبدا و هدف ارتباط برقرار می‌کند: «... و از اینجا روشن شود و ظلمت شک برخیزد» (همان: ۱۹۲).

۷-۴ بلا، غضب، فتنه و می آتش است

جوینی مفاهیم متعددی از جمله بلا، غضب، فتنه و می را به کمک آتش مفهوم‌سازی کرده است. تاریخ جهانگشای جوینی ترسیم‌کننده اوضاع و احوال دوران مغول است؛ به همین سبب جوینی از مصایب و بلاهای آن روزگار را نیز در اثر خود یاد می‌کند. در بیت زیر استعاره مفهومی «بلا آتش است» جوینی با نگاهی نابودی و ویرانگری به ارتباط بین دو حوزه مبدأ «آتش» و حوزه هدف «بلا» اشاره می‌کند و معتقد است همچنان‌که آتش نابودکننده و ویرانگر است، بلا و مصیبت‌های روزگار نیز سبب نابودی می‌شود:

در آتش بلایم چون گل فروچکانی   بر سنگ امتحانم چون زر برآزمایی
(همان: ۳۵۷)

«سرهنگان در او آویختند و آتش بلا برو ریختند» (همان: ۱۲۲).

در استعاره مفهومی «غضب آتش است» باید توجه داشت که خشم و غضب اگر کنترل نشود، باعث سوختن و نابودی بسیار می‌شوند؛ همچنان‌که آتش چون درگیرد همه را نیست و نابود می‌کند. جوینی با استفاده از ملموس‌ترین امری که در آن روزگار لمس می‌کرده، مفاهیم را معرفی کرده است. آتش از جمله رایج‌ترین امر در دوران حمله مغولان است؛ زیرا کار آنان سوزاندن و نابودی شهرها، انسان‌ها، کتابخانه‌ها و... بوده است: «و آتش غضب از عدم جرأت مستعلی که زبانش کند و سخنش در بند آمد» (همان: ۵۴).

در استعاره «فتنه و آشوب آتش است» جوینی معتقد است همچنان‌که آتش نابودکننده است، فتنه نیز ویرانگر است: «و در اطراف خراسان و عراق هنوز آتش فتنه و آشوب تسکین نیافته بود» (همان: ۱۴۹). مفهوم دیگر که به کمک آتش شناسانده شده، دمار است؛ واژه دمار در معانی مرگ نیز استفاده شده است. جوینی بیان می‌کند که همچنان‌که آتش باعث نابودی است، دمار و مرگ نیز عامل اصلی نابودی است: «اما لشکری که پیشتر از آن عبه کرده بود، آتش دمار در آن خاکساران زدند» (همان: ۱۵۳)؛ بنابراین در اینگونه استعاره‌های مفهومی بین دو حوزه مبدأ و مقصد، نگاهی سبب اتصال و برقراری تجانس می‌شود. در استعاره «می آتش است» نگاهی سرخی است: «و شب‌ها از انس ضیاء آتش می، حکم روز روشن گرفته» (همان: ۱۴۸).

۸-۴ غفلت خواب است

غفلت رذیله‌ای بسیار پست است که انسان را به سقوط می‌کشاند؛ و به قول قرآن شریف، انسان را تا سرحد حیوان، بلکه پست‌تر تنزل می‌دهد. «وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ» (اعراف: ۱۷۹) (تحقیقاً گروه) کثیری از جن و انس را (گویا) برای جهنم آفریدیم؛ (زیرا) اینان قلب دارند، ولی حقایق را نمی‌فهمند؛ و چشم دارند، ولی نمی‌بینند که سرانجام نافرمانی خدا چیست؛ و گوش دارند ولی نمی‌شنوند؛ (و خود را به کرمی می‌زنند) اینان همچون چهارپایان بلکه گمراه‌ترند؛ آنها غافل‌اند و غفلت‌شان از شنیدن و دیدن انسانی و تفکر محروم‌شان کرده است). جوینی برای نشان دادن مفهوم انتزاعی غفلت، آن را با خواب ارتباط می‌دهد و با نگاهی «ناآگاهی و بی‌اطلاعی» دو حوزه انتزاعی هدف «غفلت» و حوزه عینی مبدأ «خواب» را به یکدیگر پیوند می‌دهد: «آن جماعت از خواب غفلت متقیظ شوند» (جوینی، ۱۳۸۹: ۱۹۳). همچنان‌که انسانی که خواب است از همه امور بی‌خبر است، انسان غافل نیز با بی‌خبری خود مهربان و نابودی را برای خود رقم می‌زند.

۹-۴ بلا تازیانه است و فنا شمشیر است

در استعاره مفهومی «بلا تازیانه است» با نگاهی آسیب‌زننده بودن بین دو حوزه مبدأ و مقصد رابطه برقرار کرده است. در

استعاره مفهومی «فنا شمشیر است»، نگاشت مرکزی ویرانگری و نابودی بین دو حوزه مبدأ و مقصد ارتباط برقرار شده است. «به سیاط [تازیانه] بلا و سیوف فنا دمار از نهاد ایشان می آورد» (همان: ۲۱۶).

۴-۱۰ مؤافقت و مطابقت گیاه است

همراهی و یاری رساندن صفت فضیله‌ای است که با وجود آن می‌توان از سایر صفات مثبت دیگر برخوردار شد. جوینی یاری و موافقت را همچون تخمی معرفی می‌کند که در دل‌ها کاشته می‌شود و ثمره خوبی دارد. «پیوسته تخم موافقت و مطابقت در سینه‌های پسران و برادران و خویشان می‌بکاشت» (همان: ۲۱۹). برای نشان دادن مفهوم ذهنی موافقت و یاری از حوزه هدف «تخم و گیاه» بهره می‌برد.

۴-۱۱ ذهن و خاطر، صحیفه است

حوزه انتزاعی خاطر با حوزه هدف «صحیفه» به تصویر کشیده است: «و اوراق علوم، نسج علیہ العنکبوت شده و نقوش آن از صحیفه خاطر محو گشته» (همان: ۱۸۳).

۴-۱۲ این تیره جهان دام بلاست

در استعاره مفهومی بلا دام است؛ حوزه مبدأ دام و حوزه مقصد بلاست: «روشت گشت که این تیره جهان دام بلاست» (همان: ۲۲۸). علاوه بر مفهوم سازی بلا با دام، محنت نیز با واژه دام معرفی شده است؛ زیرا محنت و دام دارای وجه اشتراک از بین‌برندگی هستند؛ جوینی با استعاره مفهومی «محنت دام است» می‌کوشد تا حوزه ذهنی محنت را به کمک واژه دام محسوس کند: «کریم فاضل تافته دام محنت و لئیم جاهل یافته کام نعمت» (همان: ۵).

۴-۱۳ فراق بادیه است

در استعاره مفهومی «فراق بادیه است»، حوزه انتزاعی فراق (مقصد) به وسیله امر محسوس بادیه (حوزه مبدأ) نمایش داده شده است: «و چندان مهلت نداد که تشنگان بادیه فراق به قطره زلال وصال سیراب شوند» (همان: ۲۰۳).

۴-۱۴ احتیال باد است

شاعران و نویسندگان از همان دوره‌های نخست از باد برای مضمون سازی استفاده کرده‌اند و همین امر زمینه را برای اقسام مضمون سازی با آن فراهم کرده است (محمدی آسیابادی، ۱۳۸۷: ۱۸). جوینی نیز با کمک باد کوشیده است برخی از مفاهیم انتزاعی را برای مخاطب خود درک پذیر کند. جوینی مفهوم استعاره مکر و حيله را در قالب باد مجسم می‌کند؛ زیرا یکی از اهداف استعاره مفهومی انتزاعی کردن امور انتزاعی است. حوزه انتزاعی احتیال (مکر و حيله) به وسیله باد که امری محسوس است، مفهوم سازی شده است: «الغونین چون دانست که نطق مقاومت تنگ شد به مکر و خداع با ایشان مقابلی توان کرد و الحرب خدعه و چراغ ایشان را به باد احتیال فروتواند نشاند» (همان: ۱۵۲).

۴-۱۵ طغیان باد است

نابودی و ویرانگری مانند بادی متصور شده است که هنگام وزیدن بدون توجه به چیزی به مسیر خود ادامه می‌دهد و ویرانگری به بار می‌آورد؛ بنابراین حوزه مقصد یعنی طغیان با باد مفهوم سازی شده است: «چون هنوز از اقالیم بسیار آن بود که باد طغیان از دماغ ایشان بیرون نشده بود» (همان: ۱۵۶).

۴-۱۶ پادشاهی بالش است

این استعاره برخاسته از نظام فکری‌ای است که رفاه و راحتی و آسایش را در مقام پادشاه می‌داند. مقام پادشاهی سرشار از آسایش است و بالش نیز وسیله آرامش است: «او را بر تخت حکم بر بالش پادشاهی نشانند و کاسه گرفتند» (همان: ۲۰۷).

۴-۱۷ امن و امان اشجار هستند

امن و امان درخت هستند. این استعاره مفهومی دو حوزه مبدأ «اشجار» و حوزه مقصد «امن و امان» را با کمک نگاشت سبزی نشان می‌دهد؛ زیرا سبزی نشانه امنیت است. «اشجار امن و امان بعد از ذبول آبدار شده» (همان: ۱۴۸).

۱۸-۴ عواطف و عمر آفتاب است

آفتاب حوزه مبدأ برای مفهوم‌سازی مفاهیمی از جمله عواطف و عمر به کار رفته است. در جمله «و آفتاب عواطف پادشاهانه او اصناف بنی آدم را منور کرده» (همان: ۲)، جوینی عواطف را که امری انتزاعی است با کمک حوزه مبدأ آفتاب مفهوم‌سازی می‌کند؛ زیرا همانگونه که اشعه‌های آفتاب سبب رشد و شکوفایی گیاهان می‌شود، عاطفه و محبت نیز موجبات رشد و کمال آدمی را فراهم می‌کند.

در استعاره مفهومی عمر آفتاب است، عمر (حوزه مقصد) به کمک آفتاب مفهوم‌سازی شده است: «که این شخص را آفتاب عمر به شام رسیده است» (همان: ۱۶۵).

۱۹-۴ تقدیر، حیات، نضارت و غضارت آب است

مفاهیمی از جمله تقدیر، حیات، نضارت و غضارت به کمک آب مفهوم‌سازی شده‌اند. جوینی با بهره‌گیری از آب که در نهایت زلالی و محسوسی است، تقدیر، حیات، نضارت و غضارت را معرفی می‌کند که اموری انتزاعی هستند؛ بنابراین سه استعاره مفهومی تقدیر آب است، حیات آب است و غضارت و نضارت آب است، در نظام فکر جوینی شکل یافته است: «بعد از حالت او بددلی فارغ به عمارات و زراعت اشتغال داشت و رود را بندی می‌کرد و آب تقدیر خود، بند عمر او را خراب کرده بود» (همان: ۱۳۰)؛ «و آب حیات او را در آبار بوار بند کرده» (همان: ۱۰)؛ «و اشجار و اغضان آب غضارت و نضارت نوشیده» (همان: ۱۵۵). در استعاره مفهومی حیات آب است، بر این امر تأکید می‌شود که با وجود قلع و قمع مغولان و با وجود کشتارها و خونریزی‌های فراوان، زندگی همچنان جاری است؛ بنابراین حیات (حوزه مقصد) مانند آب (حوزه مبدأ) در وجه جریان داشتن اشتراک دارند.

۲۰-۴ تجربه بوته است

در استعاره مفهومی تجربه بوته است، تجربه (حوزه مقصد) با کمک بوته (حوزه مبدأ) مفهوم‌سازی شده است: «و بر محک بلا امتحانی کرد و در بوته بلا عنا ذوبانی داد» (همان: ۱۴۱).

۲۱-۴ خشم تندباد است

خشم مانند یک تندباد هرآنچه در سر راه خود داشته باشد، می‌بلعد. استعاره مفهومی «خشم تندباد است»، در نظام فکری جوینی دیده می‌شود: «این سخن چنان بر دل خان اثر کرد که ماسکه ثبات و سکون متحرک شد و تندباد خشم خاک بر چشم صبر و حلم انداخت» (همان: ۶۱).

۲۲-۴ بلا تنور است

در کتاب تاریخ جهانگشاه مفهوم انتزاعی بلا با حوزه‌های مبدأ طوفان، تنور و کنج مفهوم‌سازی شده است. در ترکیب «تنور بلا» می‌توان گفت بلا و مصیبت (حوزه هدف) سوزنده است، مانند تنوری (حوزه مبدأ) که آتش از آن زبانه می‌کشد: «و خلاق را حطب تنور بلا سازیم» (همان: ۹۰). در ترکیب «طوفان بلا» در عبارت «بلک دریای فنای بلاد و عباد در موج بود و طوفان بلا به آخر نرسیده» (همان: ۱۰۳)، بلا (حوزه هدف) با مفهوم طوفان (مبدأ) شناسانده می‌شود؛ زیرا هر دو از بین برنده هستند. در استعاره مفهومی بلا کنج است نیز جوینی بلا و مصیبت را مانند کنج می‌داند و وجه همانندی، رنج و سختی است: «خواص در کنج بلا و زاویه عنا بماندندی» (همان: ۱۲). از آنجایی که فضای نگارش کتاب درباره تاخت و تاز مغولان است و آرامش رخت بر بسته است، جوینی با تصویرسازی اینگونه مفاهیم با امور عینی می‌خواهد رنج وارد شده را ملموس تر نشان دهد.

۲۳-۴ غدر تیر است

خیانت از بزرگ‌ترین گناهان و نکوهیده‌ترین رذایل است. این رذیله به گونه‌ای مذموم است که ارتکاب آن به هیچ‌وجه توجیه‌شدنی و درخور دفاع نیست؛ بنابراین خدای متعال در سفارش‌های خود به پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «و از کسانی مباش که از خائن‌ان حمایت نمایی» (نساء: ۱۰۵)؛ «و از آنها که به خود خیانت کردند، دفاع مکن؛ زیرا خداوند، افراد خیانت‌پیشه گنه‌کار را دوست ندارد». (نساء: ۱۰۷). جوینی برای نشان‌دادن این صفت رذیله آن را به تیر مفهوم‌سازی می‌کند و در نظام فکری وی استعاره «غدر تیر است» شکل می‌گیرد: «و قصد آن که بر سمت ممر منکوقاآن کمینی سازند و تیر غدر را از شست بی‌ادبی گشاد دهند» (جوینی، ۱۳۸۹: ۲۱۹). نگاشت بین دو حوزه مبدأ «تیر» و مقصد «غدر» تباهی و نابودی است؛ همانگونه که اصابت تیر به هدف باعث نابودی است، غدر و خیانت نیز باعث نابودی هر دو طرف خیانتکار و خیانت‌دیده می‌شود و آثار زیان‌باری را به ارمغان می‌آورد.

علاوه بر مفهوم‌سازی غدر با واژه تیر، جوینی دعا را نیز با این واژه معرفی می‌کند. برخورد تیر به هدف یادآور اجابت دعا در مقابل درگاه حق است. این تصور باعث شکل‌گیری استعاره مفهومی «دعا تیر است» در نظام فکری و عقیدتی جوینی شده است: «گویی تیر دعا به هدف اجابت و قبول رسید» (همان: ۴۹).

۴-۲۴ عمر متاع است

عمر انسان فرصتی است که تنها یک بار و آن هم به‌طور محدود در اختیار او قرار می‌گیرد؛ بنابراین، با توجه به لحظه‌های محدود زندگی که هر یک پس از دیگری و به‌سرعت سپری می‌شوند، باید آنها را غنیمت شمرد و به‌ناچار از تک‌تک لحظه‌ها و فرصت‌های خود به بهترین وجه استفاده کرد. اینکه عمر با متاع ارزشمندی مفهوم‌سازی شده است، از آن جهت است که عمر انسان، مانند کالاها ارزشمند و پربها، ارزش بسیار دارد و می‌توان گفت اینگونه مفهوم‌سازی انتزاعی عمر با کالا بسیار درک‌شدنی و فهم‌پذیر است و خواننده را به آگاهی و شناخت کامل می‌رساند.

«آنان که متاع عمر خود بر بستند از محنت و رنج این جهان رستند»

(همان: ۲۳۱)

۴-۲۵ خلاف نهال است

در عرصه ادبیات فارسی برای مفهوم‌سازی دوستی از مفهوم درخت و برای مفهوم‌سازی رذیلت‌هایی مانند خلاف و دشمنی از واژه نهال استفاده می‌شود. در شعر حافظ نیز آمده است:

درخت دوستی بنشان که کام دل به بار آرد نهال دشمنی برکن که رنج بی‌شمار آرد

(حافظ، ۱۳۸۲: ۱۱۵)

دلیل این امر را می‌توان در استحکام و پایداری دوستی و ضعف‌بودن دشمنی دانست. جوینی در کتاب تاریخ جهانگشاه از ترکیب «نهال خلاف» استفاده می‌کند. در استعاره «خلاف نهال است»، حوزه مبدأ «نهال» و حوزه مقصد «خلاف» با کمک نگاشت سستی و ضعیفی به یکدیگر پیوند خورده‌اند: «و هر آنک نهال خلاف نشاند باتفاق میوه آن ندامت و حسرت برداشت» (جوینی، ۱۳۸۹: ۶۲).

به‌طور کلی باید گفت ایدئولوژی و فرهنگ حاکم بر جامعه بر نوع استعاره‌ها تأثیر می‌گذارد. ایدئولوژی‌ها، نظام‌های عقاید، باورها، باید و نیایدی‌هایی هستند که منعکس‌کننده اشتراکات گروه‌های اجتماعی - شناختی‌اند. ساخت‌های زبانی ایدئولوژیک، علاوه بر معنای کنش بیانی در گفتمان خاص، معنای کنش منظورشناختی و کنش تأثیری نیز دارند (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۰: ۷). متون ادبی و هنری با بازتاب نظام‌های رفتاری و اجتماعی، سند تاریخی به شمار می‌آیند و به همین سبب، فرایندهای فرهنگی سرشار از ایدئولوژی هستند (روشنفکر، ۱۳۹۱: ۱۱۶). سخن‌گویان یا نویسندگان می‌توانند استعاره‌ها را در بافت‌های اجتماعی گوناگون به کار برند تا کارکردهای خود را برای حمایت از گزاره‌های بنیادین و باورهای یک ایدئولوژی و یا نظرگاه خاص ایفا کنند. هر بافت اجتماعی در بردارنده ایدئولوژی غالب و چندین ایدئولوژی مغلوب است. در نبرد میان این ایدئولوژی‌ها در بافت‌های

اجتماعی، استعاره‌ها نقش مهمی دارند. جوینی با توجه به بافت اجتماعی زمانه خود به مفهوم‌سازی امور انتزاعی می‌پردازد؛ زیرا وی هم‌زمان با حمله مغول‌های بیگانه از فرهنگ و تمدن برای به تصویر کشیدن فجایع این قوم وحشی و خونریز، برای حفظ جان خود به این نوع استعاره‌ها روی آورده است؛ استعاره‌هایی که بار ارزشی فراوانی را به دوش می‌کشند.

۵- نتیجه

هر فرهنگی باید شیوه کم‌وبیش موفق‌تری را برای تعامل با محیطش فراهم آورد تا از آن طریق بتواند این محیط را بپذیرد و هم آن را تغییر دهد. علاوه بر این، هر فرهنگ باید واقعیتی اجتماعی را تعریف کند؛ واقعیتی که در آن مردم نقش‌هایی دارند که برایشان معنی‌دار است و با آن بتوانند عملکردی اجتماعی داشته باشند. واقعیت اجتماعی‌ای که از طریق یک فرهنگ تعریف می‌شود، بر نوع درک از واقعیت مادی تأثیر می‌گذارد. بخش عمده واقعیت اجتماعی ما در قالب اصطلاحات استعاری فهمیده می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت استعاره در اصل، یک ضرورت اجتماعی است. استعاره به‌تنهایی در اندیشه یک فرد شکل نمی‌گیرد؛ بلکه ماهیت استعاره جمعی و اشتراکی است و پس از آن که بنابه ضرورتی در جامعه شکل گرفت، بر اثر نیاز گوینده به این نوع ضابطه‌مندی بر زبان آورده می‌شود؛ در واقع هدف از کاربرد آن، خلق فضایی خاص در ذهن شنونده است؛ از این‌رو ملموس کردن مفاهیمی که در بطن زندگی هستند، یکی از ضرورت‌های اصلی در هر جامعه است؛ زیرا با تعریف استعاری مفاهیم می‌توان آنها را از حالت انتزاعی به عینی و ملموس درآورد و راه تحقق این مفاهیم را فراهم کرد. در تاریخ جهانگشای جوینی استعاره‌های مفهومی زیادی دیده می‌شود؛ از جمله مفاهیم موافقت، بلا، فنا، غفلت، شک و تردید، اقبال و سعادت، دین، هدایت، بخشش که با حوزه‌های هدف تخم، تازیانه، شمشیر، خواب، آتش، تاریکی، هما، شمع، نور، دامن تجلی یافته‌اند. جوینی در این استعاره‌ها بین دو حوزه مبدأ و هدف از نگاه تقریباً یکسان بهره برده است؛ علت این امر شرایط حاکم بر دوران نویسنده بوده است که ذهن او را تار کرده و در پرده‌ای از حجاب‌ها نهاده است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آراین پور، یحیی (۱۳۷۲). *از صبا تا نیما* (۲جلد)، ج ۲، چ پنجم، تهران: زوار.
۳. آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۹۰). «توصیف و تبیین ساخت‌های زبانی ایدئولوژیک در تحلیل گفتمان انتقادی»، پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی تطبیقی، صص ۷-۲۵.
۴. افراشی، آزیتا (۱۳۹۷). *استعاره و شناخت*، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۵. براتی، مرتضی (۱۳۹۶). «بررسی و ارزیابی نظریه استعاره مفهومی»، *مطالعات زبانی و بلاغی*، سال ۸، شماره ۱۶، صص ۵۱-۸۴.
۶. پانتر، دیوید (۱۳۹۷). *استعاره*، ترجمه محمد مهدی مقیمی‌زاده، چاپ دوم، تهران: نشر علم.
۷. جوینی، علاء‌الدین عظاملک محمد بن محمد (۱۳۸۹). *تاریخ جهانگشای جوینی*، جلد اول، تصحیح علامه محمد قزوینی، چاپ دوم، تهران: علم.
۸. حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد؛ (۱۳۸۲) دیوان حافظ، تصحیح بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران: دوستان.
۹. حامدی، رباب؛ کاویانی، حسین (۱۳۸۳). «بررسی ارتباط بین استعاره‌ها و خلق افسرده»، *تازه‌های علوم شناختی*، سال ۶، شماره ۱، صص ۴۵-۵۰.
۱۰. خاقانی، افضل‌الدین بدیل. (۱۳۹۹). دیوان خاقانی، تصحیح سید ضیاء‌الدین سجادی، چاپ دوازدهم. تهران: زوار.
۱۱. خراسانی، فهیمه و غلامحسین زاده، غلامحسین (۱۳۹۷). «استعاره مفهومی: نقطه تلاقی تفکر و بلاغت در قصاید ناصر خسرو»، فصلنامه علمی پژوهشی فنون ادبی، سال دهم، شماره ۱، پیاپی ۲۲، (ص ۷۱-۸۴).

۱۲. دبیرمقدم، محمد (۱۳۷۸). *زیان‌شناسی نظری* (پیدایش و تکوین دستور زایشی)، چ اول، تهران: سخن.
۱۳. روشنفکر، کبری، اکبری‌زاده، فاطمه (۱۳۹۱). «تحلیل گفتمان انتقادی قصیده بانیه حضرت فاطمه زهرا س»، *مطالعات تاریخ اسلام*، سال چهارم، شماره ۱، صص ۱۱۳-۱۴۶.
۱۴. صفوی، کورش (۱۳۹۲). *درآمدی بر معناشناسی*، چ پنجم، تهران: سوره مهر.
۱۵. فتوحی، محمود (۱۳۹۰). *سبک‌شناسی* (نظریه‌ها، رویکردها و ورش‌ها)، چ دوم، تهران: سخن.
۱۶. قاسم‌زاده، حبیب‌الله (۱۳۷۹). *استعاره و شناخت*، چ اول، تهران: فرهنگان.
۱۷. کوچش، زولتان (۱۳۹۳). *مقدمه‌ای کاربردی بر استعاره*، ترجمه ابراهیم شیرین‌پور، تهران: سمت.
۱۸. _____ (۱۳۹۸). *استعاره مقدمه‌ای کاربردی*، ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی، چاپ سوم، تهران: آگاه.
۱۹. گیررتس، دیرک (۱۳۹۳). *نظریه‌های معنی‌شناسی واژگانی*، ترجمه کورش صفوی، چ اول، تهران: علم.
۲۰. لیکاف، جورج (۱۳۸۳). *نظریه معاصر استعاره*، *استعاره مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی*، ترجمه فرزانه سجودی، تهران: سوره مهر.
۲۱. لیکاف، جورج؛ جانسون، مارک (۱۳۹۶). *استعاره‌هایی که باور داریم*، ترجمه راحله گندمکار، چاپ اول، تهران: نشر علمی.
۲۲. _____ (۱۳۹۹). *استعاره‌هایی که با آن زندگی می‌کنیم*، ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی، چاپ سوم، تهران: نشر آگاه.
۲۳. محمدی، علی (۱۳۸۶). «باد و باده»، *مجله زبان و ادبیات فارسی*، سال ۱۶، شماره ۶۰، صص ۱۰۷-۱۳۰.
۲۴. هاوکس، ترنس (۱۳۸۰). *استعاره*، ترجمه فرزانه طاهری، چ دوم، تهران: نشر مرکز.
25. Saeed, J. I (1997). *Semantics*. London: Blackwell Publishers Ltd.
26. Lee, D. (2001). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی